

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

PRZYCZYNEK DO ZNAJOMOŚCI KULTURY WCZESNOLENDZIELSKIEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU

Kultura lendzielska, budząca w ostatnim czasie coraz żywsze zainteresowanie wśród badaczy polskiego neolitu¹, reprezentowana na Dolnym Śląsku głównie przez grupę jordanowską oraz grupę brzesko-kujawską występującą na pograniczu śląsko-wielkopolskim², nie ogranicza się na omawianym terenie wyłącznie do swych młodszych faz, lecz — jak wynika z ostatnich badań — jej przedstawiciele dotarli na obszary lessów dolnośląskich znacznie wcześniej. O ile bowiem obydwie wymienione grupy synchronizować można dopiero z fazami reprezentowanymi przez ceramikę niemalowaną omawianej kultury na obszarach przylegających do Dolnego Śląska od południowego wschodu i odnieść do horyzontu odpowiadającego grupie ludanickiej i jej współczesnym (np. grupie złotnickiej, grupie złockiej ceramiki malowanej, II fazie grupy ocickiej na Górnym Śląsku)³, o tyle nowe materiały uzyskane na wielokulturowym sta-

¹ A. Żaki, *Czy istnieje południowomorawska kultura ceramiki malowanej*, „Spraw. PAU”, t. 52: 1951, s. 662—665; J. K. Kozłowski, *Próba klasyfikacji materiałów zaliczanych do kultury lengyelskiej i nadcisańskiej w Polsce południowej*, „Archeol. Pol.”, t. 11: 1966, z. 1, s. 7—27; L. Gabałówna, *Ze studiów nad grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej, Brześć Kujawski stanowisko 4*, Acta Archaeologica Lodziensia, nr 14, Łódź 1966; J. Kamińska, *Z badań nad kulturą lendzielską w Małopolsce*, „Archeol. Pol.”, t. 12: 1967, z. 2, s. 257—279.

² W. Wojciechowski, *Wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra, w 1966 roku*, „Sl. Spraw. Archeol.”, t. 9: 1966, s. 14—16; tenże, *Wyniki badań na stanowisku osadniczym w Sicinach, pow. Góra, w 1967 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 21 (w druku).

³ Szereg danych wskazuje na współczesność grupy jordanowskiej ze schyłkiem fazy starszej, a głównie z fazą młodszą grupy ocickiej (W. Wojciechowski, *Kryteria wyodrębnienia tzw. kultury jordanowskiej i jej zasięg terytorialny na Śląsku*, „Archeol. Pol.”, t. 11: 1966, z. 2, s. 371; por. też op. cit. przypis 16), a tym samym ze schyłkiem fazy II kultury lendzielskiej (grupa Modlnica-Chroberz), grupą złocką ceramiki malowanej w Małopolsce, kulturą niemalowanej ceramiki wschodniomorawskiej (Uherský Brod) na Morawach oraz grupą ludanicką w Słowacji (Kozłowski, op. cit., s. 22—23, tabela).

nowisku osadniczym w Janówku, pow. Dzierżoniów, łączyć możemy niewątpliwie z fazą wcześniejszą, odpowiadającą, jak się wydaje, przełomowi faz II i III na terenie Słowacji⁴ oraz przełomowi faz I i II kultury lendzielskiej w Małopolsce⁵.

W czasie kampanii wykopaliskowej w 1966 r. na stanowisku osadniczym w Janówku, pow. Dzierżoniów, odkryto obok obiektów południowej grupy kultury pucharów lejowatych i kultury unietyckiej dwa obiekty (jamy nr 109 i 111), których materiały bezspornie wiązać należy z kulturą lendzielską (ryc. 1)⁶. Zarówno jednak formy ceramiczne, jak i kano-

Ryc. 1. Janówek, pow. Dzierżoniów. Obiekt nr 111 w czasie eksploracji

Fot. W. Wojciechowski

⁴ J. Lichardus, J. Vladár, *Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei*, „Slovenská Archeológia”, t. 12: 1964, z. 1, s. 79—80; A. Točík, J. Lichardus, *Staršia fáza slovensko-moravskej malovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku*, „Památky archeologické”, R. 57: 1966, z. 1, s. 11—15.

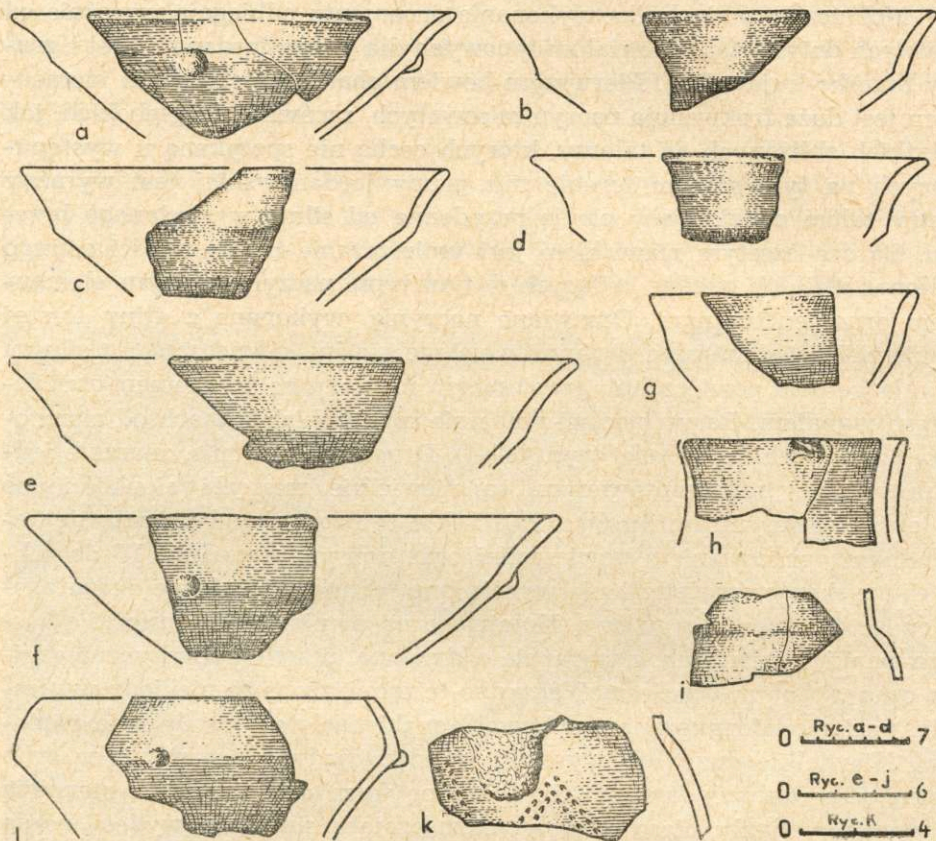
⁵ Kamieńska, *op. cit.*

⁶ W. Wojciechowski, *Badania wykopaliskowe w Janówku, pow. Dzierżo-*

ny zdobnicze oraz technika wykonania ornamentu odbiegają wyraźnie od znanych dotychczas materiałów typowych dla grupy jordanowskiej i grupy brzesko-kujawskiej. Pierwszym bowiem charakterystycznym momentem jest duża frekwencja naczyń misowatych, zarówno mis głębokich, jak płytkich zbliżonych do talerzy, których cechą nie spotykaną u występujących na tym samym terenie mis grupy jordanowskiej jest wyraźny ostry załom oddzielający partię przydenną od silnie wychylonego brzegu. Bardzo częstym zjawiskiem jest umieszczanie na wysokości ostrego załomu płaskich guzów, będących w tym typie naczyń jedynym elementem ornamentacyjnym. Omawiane naczynia, wykonane z gliny tłustej o niewielkiej domieszce drobnoziarnistego piasku, odznaczają się silnym wygładzeniem powierzchni, graniczącym niekiedy ze świeceniem oraz dobrym wypałem. Barwa naczyń waha się w szerokich ramach od ciemnokremowej do ciemnoszarej (ryc. 2a—f). Drugim typem mis, znacznie jednak rzadziej reprezentowanym, są niewielkie miseczki cienkościenne o lekko esowatym profilu (ryc. 2g). Także te naczynia odznaczają się dokładnym opracowaniem powierzchni oraz dobrym wypałem. W dotychczas uzyskanym materiale nie wyróżniono jednak ani jednego okazu zdobionego ornamentyką guzową. Kolejną formą są niewielkie amforki o bardzo cienkich ściankach, z wyraźnie oddzieloną, prawie cylindryczną szyjką oraz wydętym brzuścem. Naczyńka te zaopatrzone są niekiedy w płaskie, poziomo uformowane językowate guzki nacięte sporadycznie pionowo. Niewielkie guzy lub wyrostki stanowią jedyną ornamentykę tych form ceramicznych (ryc. 2h, i). Odmianę form amforowatych stanowią naczynia z reguły nieco większe, odznaczające się silnie wydętą górną częścią brzuśca oraz wyraźnie przewężoną partią przydenną. Mają one na brzuścu ostry załom podkreślany niekiedy płaskimi okrągłymi guzami. Nie wiadomo niestety jak uformowana była szyjka tego typu amfor (ryc. 2j).

Na specjalną jednak uwagę w omawianym zespole zasługują niewielkie baniaste naczynia o bardzo cienkich ściankach, wykonane ze szczególnie delikatnej glinki bez jakiegokolwiek domieszki mineralnej, zachowane niestety w drobnych ułamkach, których cechą charakterystyczną jest ornament malowany, wykonany przy użyciu farby czerwonej, białej i prawdopodobnie także czarnej. Ścianki tych naczyń od strony wewnętrznej mają zabarwienie szare, powierzchnię zewnętrzną natomiast różową, co prawdopodobnie jest rezultatem pokrycia całej powierzchni naczynia kolorem czerwonym. Farba ta zachowana w niektórych miejscach, stano-

niów, w 1966 roku, „Śl. Spraw. Archeol”, t. 9: 1966, s. 18; tenże, Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Janówku, pow. Dzierżoniów, w 1966 roku, „Spraw. Archeol.”, t. 20 (w druku).

Ryc. 2. Janówek, pow. Dzierżoniów. Ułamki cienkościennych naczyń z jam neolitycznych:

e, i — jama nr 109; a—d, f—h, k — jama nr 111; j — jama nr 69a (obiekt mieszkalny kultury pucharów lejowatych)

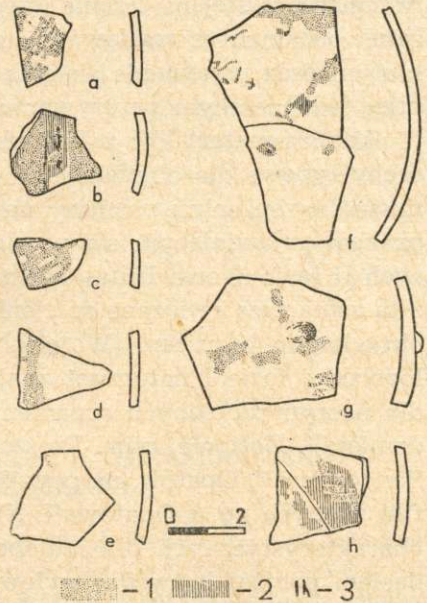
Rys. W. Wojciechowski

wiła zapewne podkład dla wzorów nakładanych przy użyciu farby białej i prawdopodobnie czarnej. Zarówno czerwony podkład, jak białe i czarne wzory nakładane były po wypaleniu naczynia. Wzory wykonane białą, grubo nakładaną farbą, są niestety silnie zniszczone, niemniej z całą pewnością wyróżnić możemy motywy meandrowe (ryc. 3 b) i szachownicowe (ryc. 3 a, c). Dodatkowy element zdobniczy stanowią niewielkie guzki umieszczane na największej wydatości brzuśca.

Doniosłe znaczenie ma odkrycie wśród ułamków ceramicznych jednego fragmentu gruszkowatego prawdopodobnie naczynia zdobionego krokwiasto rozmieszczonym ornamentem kłutym. Pod względem opracowania powierzchni i przygotowania masy garncarskiej fragment ten

nie odbiega w niczym od cienkościennych małych amforek z cylindryczną szyjką. Rzecz charakterystyczna, że wśród użykanych dotychczas materiałów brak jest pucharów na pustej nóżce, tak typowych dla wszystkich faz kultury lendzielskiej. Nie można wprawdzie wykluczyć, że część ułamków naczyń misowatych z ostrym załomem może pochodzić z pucharów na nóżce, niemniej ułamków nówek nie uzyskano.

Jak już powiedziano, materiały uzyskane z jam 109 i 111 w Janówku odbiegają w sposób wyraźny od występujących na obszarze lessów dolnośląskich materiałów grupy jordanowskiej kultury lendzielskiej. W zespole naszym bowiem z jednej strony brak jest zupełnie dwuuchych form dzbanowatych cha-

Ryc. 3. Janówek, pow. Dzierżoniów. Ułamki cienkościennych naczyń zdobionych ornamentem malowanym:

1 — farba biała; 2 — farba czerwona; 3 — farba czarna (obiekt nr 111)

Rys. W. Wojciechowski

rakteryzujących grupę jordanowską, brak całkowicie typowych dla tej ostatniej mis z zachylonym ostro do wewnątrz brzegiem, brak wreszcie ornamentyki rytej o motywach krokwiastych towarzyszących systematycznie dwuuchym dzbanom, z drugiej zaś strony pojawiają się misy z ostrym załomem i silnie wychylonym brzegiem oraz cienkościennie naczynia zdobione ornamentem polichromicznym, sugerującym wcześniejszą metrykę tych materiałów.

Przeprowadzona ostatnio wnikliwa próba periodyzacji kultury lendzielskiej na obszarze Małopolski, dokonana na szerokim tle porównawczym⁷, pozwala z dużą dozą prawdopodobieństwa umiejscowić materiały z Janówka w schemacie periodyzacyjnym kultury lendzielskiej w Polsce południowej. Właśnie bowiem na obszarze Małopolski znajdujemy najbliższe odpowiedniki dla poszczególnych typów ceramicznych wyróżnionych w zespole z Janówka, chociaż już w tym miejscu można stwierdzić, że nie wykazują one cech zbieżnych z jedną z wyróżnionych tam faz, lecz reprezentują formy typowe zarówno dla fazy I, jak i fazy II.

Streszczając krótko charakterystykę poszczególnych faz małopolskich należy stwierdzić, że głównym akcentem fazy I jest obecność ceramiki

⁷ Kamińska, *op. cit.*

zdobionej ornamentem malowanym (głównie puchary na pustej nóżce, rzadziej amforki, misy, naczynia jajowate), występowanie mis półkulistych i stożkowych oraz współwystępowanie naczyń zdobionych ornamentem kłutym, nawiązujących do naczyń IV i V fazy kultury ceramiki wstęgowej kłutej na terenie Czech⁸. Cechą charakterystyczną fazy II jest zanik ornamentyki malowanej, zanik domieszki ceramiki z ornamentem kłutym oraz pojawienie się mis silnie rozchylonych o łamanym profilu, przy jednoczesnym przeżywaniu się niektórych form starszych⁹.

Analiza materiałów z Janówka wykazuje, że zespół ten łączy w sobie cechy typowe dla obydwu faz małopolskich. Tak więc ostro profilowane misy (i ewentualnie puchary na pustej nóżce) odpowiadają identycznym okazom pojawiającym się w Małopolsce na stanowiskach odpowiadających II fazie (Nowa Huta—Pleszów, stan. II¹⁰, Modlnica, pow. Kraków¹¹), z tą samą fazą związane są cienkościenne amforki z wysoką szyjką i zaokrąglonym brzuścem (Wojciechów, pow. Kazimierza Wielka¹²). W małopolskiej fazie I natomiast znajdujemy odpowiedniki przede wszystkim dla naczyń zdobionych ornamentem malowanym (Samborzec, pow. Sandomierz¹³, Zofipole, pow. Proszowice¹⁴) i nakłuwanych (Samborzec, pow. Sandomierz¹⁵, Opatów, m. pow.¹⁶), a także dla mis o lekko esowatym profilu znanych np. z Opatowa¹⁷. Nie znamy natomiast z zespołu z Janówka charakterystycznych dla małopolskiej fazy I naczyń z dookólnym wyścięciem poniżej krawędzi wylewu, stanowiących na tamtym terenie poważny odsetek w obrębie materiału ceramicznego.

Przedstawione tu zbieżności dolnośląskich materiałów wczesnolendzielskich z I i II fazą kultury lendzielskiej w Małopolsce pozwalają, jak się wydaje, na nieco wcześniejsze aniżeli to czyni J. Kamińska datowa-

⁸ Kamińska, *op. cit.*, s. 261—270.

⁹ Kamińska, *op. cit.*, s. 270—273.

¹⁰ M. Godłowska, *Materiały ceramiczne z przydomowej pracowni krzemieniarskiej z jamy I na stanowisku II w Nowej Hucie-Pleszowie*, „Przeł. Archeol.”, t. 16: 1964, s. 99, ryc. 4.

¹¹ Kamińska, *op. cit.*, ryc. 3.

¹² S. Nosek, *Przyczynki do znajomości kultur z cyklu wstęgowych w Polsce południowej*, „Przeł. Archeol.”, t. 7: 1947, z. 2, s. 173, ryc. 23: 1, 2.

¹³ J. Kamińska, *Osady kultur wstęgowych w Samborcu, pow. Sandomierz*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 145—146, ryc. XXII.

¹⁴ A. Żaki, *Nowe typy neolitycznej ceramiki malowanej z okolic Krakowa*, „Przeł. Archeol.”, t. 8: 1949, z. 2, s. 319, ryc. 1, s. 320, ryc. 3.

¹⁵ Kamińska, *op. cit.*, s. 147.

¹⁶ Z. Podkowińska, *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu grodziska I we wsi Ziota, pow. Sandomierz*, „Wiad. Archeol.”, t. 19: 1953, z. 1, s. 36, tabl. XIV, ryc. 1—3.

¹⁷ Podkowińska, *op. cit.*, tabl. XIV, ryc. 7.

nie początków ekspansji elementów lendzielskich w kierunku zachodnim¹⁸, które skłonni jesteśmy umiejscawiać już współcześnie z trwaniem schyłku fazy I w Małopolsce lub okresu przejściowego między fazami I i II, ale w każdym razie przed zanikiem ceramiki malowanej i ceramiki zdobionej ornamentem kłutym występującej w zespołach lendzielskich¹⁹. Nie wykluczone, że omawiany zespół stanowi zachodnią peryferię pierwszej fali oddziaływań lendzielskich, na której następnie wykształciły się lokalne grupy, m. in. grupa jordanowska i grupa brzesko-kujawska (w północnej części Dolnego Śląska) współczesne II fazie małopolskiej oraz młodszemu od niej materiałom grupy złotnickiej²⁰ i im odpowiadającym zespołom zakarpacskim. Nie można także wykluczyć dłuższego przetrwania na Dolnym Śląsku zwyczaju malowania naczyń, stwierdzonego wg opinii badaczy niemieckich na jednym ułamku ceramiki jordanowskiej²¹.

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE EARLY LENGYEL CULTURE IN LOWER SILESIA

The Lengyel culture, represented in Lower Silesia mainly by the Jordanów group (in the area of Lower Silesian loess land) and by the Brześć Kujawski group (along the borderline between Silesia and Great Poland), is not limited to the younger phases of that culture in the region under discussion; the latest studies show that representative items reached as far as the area of the Lower Silesian loesses much earlier. During the excavation works in Janówek, Dzierżoniów district, in addition to materials of the southern group of Funnel Beakers and Unětice culture 2 objects (pit 109 and 111) were discovered with Lengyel pottery, notably different from pottery of the Jordanów group and the Brześć Kujawski group.

In the first place are to be found here sharply profiled plates, S-shaped plates, thin-walled amphorae, and above all vessels decorated with a painted ornament executed in red, white and black colours. Moreover, in this complex was found a fragment of a vessel ornamented by the pricking, method, typical of Stroke Ornamented Pottery culture. Forms of vessels, and above all multi-coloured ornamentation together with the presence of pottery ornamented with strokes, suggest that

¹⁸ K a m i e ń s k a, *Z badań...*, s. 270.

¹⁹ Obecność ceramiki zdobionej ornamentem kłutym stwierdzamy w obiekcie kultury lendzielskiej także na stanowisku w Tomicach, pow. Dzierżoniów, przy czym materiały lendzielskie z tego stanowiska wydają się być współczesne materiałom z Janówka. Materiały z Tomic zostały mi udostępnione dzięki uprzejmości mgr. J. Romanowa.

²⁰ A. Dzieduszycka-Machnikowa, *Wyniki badań osady kultury lendzielskiej na stanowisku w Złotnikach, pow. Proszowice, w roku 1964*, „Spraw. Archeol.”, t. 18; 1966, s. 19—29.

²¹ H. Seger, *Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, t. 7: 1919, s. 5, ryc. 15a, b, s. 8.

the provenience of these materials goes back further than the materials of the Jordanów group and the Brześć Kujawski group. It appears, that materials of the Lengyel culture from Janówek can be synchronized with the decline of the first phase and the beginnings of the second phase of that culture in Little Poland^{5*} and with their respective phases in the region of Slovakia. It cannot be excluded, therefore, that the complex under discussion constitutes the western periphery of the first wave of the influences of the Lengyel culture, on the basis of which, were formed local groups, including the Jordanów group and the Brześć Kujawski group (the last one northern part of Lower Silesia only), contemporary with the second phase of Little Poland, the younger materials of the Złotniki group²⁰ and their respective materials from behind the Carpathian Mountains.

* For footnotes see Polish text.

Translated by Tadeusz Rybowski